

Оксана БАРАН

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОБУТУ ГАЛИЦЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.)

Історія окремого народу складається з нескінченного переплетення людських доль. Однак зазвичай життя так званої “маленької людини” залишається поза увагою сучасного дослідника, поступаючись видатним персоналіям та епохальним змінам у розвитку цивілізації. Детальну інформацію про повсякденний побут населення можна почерпнути тільки з епістолярної спадщини чи мемуарів. Вони дають змогу краще зрозуміти внутрішній світ автора й природу людських взаємин, а також глибше проникнути в певну історичну епоху.

Як справедливо зазначає Л.Нигрицький, “спомини – це дзеркало, може, й не завжди вірне, але постійно шире й ясне – одного уривка життя, одного маленького кусника цього великого й широкого шляху, яким верстає нація до своєї цілі. Спомини – неначе один з численних смолоскипів, що освічують минулий, пройдений шлях, часто нерівний, покритий грудями, болотистий, повний ям і вибоїн. І ті, що пройшли цей шлях, залишаючи по собі кров і смерть, немов звертаються до нас зі словами: ми сповнили свій обов’язок, кусник нашого шляху ясно освітлений, ви знаєте, де лежить небезпека, ви знаєте, чого треба берегтися – продовжуйте путь...”¹.

Специфіка використання мемуарів вимагає особливо критичного підходу до їх вивчення з метою виявлення елементів суб’єктивізму і свідомих перекручувань фактів. За твердженням російського історика Д.Шаталова, завжди слід пам’ятати, що основною метою цих джерел є не наукове дослідження, а фактичне відтворення подій, опис фактів з точки зору автора. Відображаючи найбільш важливі реалії дійсності, мемуарист насамперед прагне визначити в них своє місце й дати власну оцінку. Це робить спогади винятково цінним джерелом для вивчення психологічних і побутових аспектів розвитку суспільства, визначення зв’язку між подіями минулого, дешифрування неповних чи неточних відомостей інших документів².

Проблема побуту української сільської інтелігенції Галичини наприкінці ХІХ – 30-х років ХХ ст. належить саме до тих тем, які потребують залучення широкого корпусу мемуарних джерел. Серед останніх виділяємо: спогади безпосередньо представників сільської інтелігенції, а також членів їхніх родин; художні автобіографії; спогади діячів національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст.; мемуарні збірники, присвячені окремим населеним пунктам і регіонам.

Розуміння умов, за яких відбувалося формування української інтелігентної верстви у Галичині, неможливе без вивчення мемуаристики другої половини –

кінця XIX ст. До неї передовсім зараховуємо спогади визначних громадських діячів О.Барвінського³, А.Вахнянина⁴, о. О.Заклинського⁵, Є.Олесницького⁶. Крім загального аналізу суспільно-політичних процесів того часу, вони дають змогу прослідкувати еволюцію світогляду галицької інтелігенції. Не менш важливе значення мають спогади о. М.Стрільбицького про життя греко-католицького кліру на провінції у першій половині XIX ст⁷. Якщо вказані джерела написані більше в історичному руслі, то тут автор зосередився на висвітленні повсякденного побуту священничої родини, особливо її помешкання та господарського життя.

Із перелічених категорій мемуарної літератури, яка безпосередньо стосується періоду дослідження, найбільшу джерелознавчу цінність мають спогади, написані самими представниками інтелігенції.

Значний джерельний матеріал міститься у спогадах о. О.Пристая “З Трускавця у світ хмародерів”, опублікованих у чотирьох томах. Особливу наукову вартість має другий том праці, присвячений навчанню автора у Львівській духовній семінарії, одруженню і душпастирській праці у селах Галичини. Хронологічно цей період охоплює відрізок часу від 1889 р. (дата вступу в семінарію) до 1907 р. (виїзд священика у США)⁸.

О.Пристай детально описав процес вибору пари випускниками семінарії. Він наголошував на зміні ставлення громадськості до семінаристів залежно від часу, який залишався до закінчення навчання, а відповідно – одруження і висвячення. Автор підкреслював, що за умов малочисельності та недорозвиненості внутрішньої структури української еліти, “міркою людей, гідних уваги, були питомці (студенти духовної семінарії – О. Б.) четвертого року”⁹.

Наступною проблемою, відображеною у мемуарах, є труднощі перших років праці священика (в “якості сотрудника”) у с. Підгірці Золочівського повіту. Чималу увагу автор приділив характеристиці допомоги місцевих мешканців, спрямованої на поліпшення його фінансового становища та налагодження ефективного господарства, а також загальній оцінці відносин із селянами. У контексті цього він проаналізував побут низки представників тогочасного вчителства і духовенства.

Подібний характер мають спогади о. Ф.Тарнавського, який на тлі згадок про власну душпастирську працю на селі, подав специфіку повсякденного життя кліру. Так як і о. О.Пристай, він підкреслив злиденність свого існування у перші роки після висвячення: “Ми з жінкою і дитиною попросту нераз голодували. Деякі жінки, сусідки, що виділи нашу біду, приносили нам то яйця, то молоко, крупи і ми часто тільки тим жили. Помешкання було дуже лихе, старе, вогке”¹⁰. Священик також наголосив на труднощах одержання парафії через існування системи протекціонізму і підкупу: “Були тоді на нашому Поділлі цілі священничі родини, що позабирали найкращі парохії, сотрудництва і завідателства, бо мали через багатство вплив, силу і протекцію в Митрополичій Консисторії, а другі, може багато здібніші й ревніші, сиділи на голодівках...”¹¹.

Автор залишив важливі свідчення про одяг, помешкання, господарство, громадську діяльність, освітні традиції, етику поведінки священнослужителів і членів їхніх родин. Окремий розділ о. Ф.Тарнавський присвятив товариським розвагам і весіллю, що є незамінним при дослідженні духовної культури визначеної соціальної групи.

Цінними є спогади інших представників священничого сану в особі о. Т.Войнаровського, о. П.Олійника, а також вихідців із родин духовенства І.Крип'якевича, о. Л.Куницького, Л.Лугової, М.Соневецького, М.Тарнавського, С.Шухевича та інших¹². У них автори детально передають атмосферу в домівках священничих родин Галичини.

Найбільш інформативними із цієї групи джерел є мемуари відомого громадсько-політичного діяча С.Шухевича під назвою “Моє життя: Спогади”¹³. Автор походив із давнього священничого роду Шухевичів, члени якого традиційно осідали на парафіях Городенківського повіту. У розділах, присвячених дитячим рокам, він згадував різні місця душпастирювання свого батька о. Є.Шухевича (1847–1924), дав оцінку матеріального становища сім'ї, джерел її прибутків тощо. Характеризуючи специфіку господарського життя священника, С.Шухевич залишив детальний опис толоки на парафіяльному полі. Велику увагу він також відвів аналізу традицій своєї родини, яка мала шляхетське коріння і зберігала добросусідські відносини із польськими поміщиками.

У порівнянні із духовенством, значно слабше представлена мемуарна спадщина галицького вчительства. Насамперед, слід виділити неопубліковані спогади вчителя А.Домбровського про свою дружину, відому дитячу письменницю, поетесу і педагога Марійку Підгірянку¹⁴. Вони подають відомості про літературні зацікавлення вчительки, побут її родини, товариське життя освітян і способи проведення дозвілля. Найбільш цікавими є сторінки спогадів про с. Рибно Косівського повіту, де подружжя Домбровських організувало курси для неписьменних і розгорнуло активну вічеву кампанію за нове виборче законодавство¹⁵.

Свій побут під час Першої світової війни описала письменниця і педагог Іванна Блажеквич¹⁶. Окремі спогади стосуються громадської діяльності у міжвоєнний період¹⁷. Проте найбільше інформації про її життєвий і творчий шлях можна почерпнути із двох автобіографій, які зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області¹⁸. Учителька навела бібліографію власних літературних творів і праць з низки господарських, педагогічних, медичних чи політичних питань, а також охарактеризувала свою участь у процесі створення жіночих товариств, добровільних організацій, дитячих садків, гуртків самоосвіти, сільськогосподарських і кулінарних курсів тощо.

Більш-менш цілісну картину уявлень про сферу зацікавлень сільського інтелігента дозволяє скласти записна книжка цієї ж авторки, що зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. Документ містить нотатки різноманітного характеру, які в загальному можна розділити на такі групи: господарські проблеми (годівля домашніх тварин, вміння здійснювати покупки, історія створення “Секцій господинь” за кордоном), кооперативні, санітарно-гігієнічні (поради стосовно поведження за столом), педагогічні (гігієна дитини, дошкільне, трудове, статеве виховання) питання, боротьба за права жінки тощо¹⁹.

До подібного типу джерел відносимо автобіографію іншого відомого галицького педагога Володимира Хроновича, яка у рукописному вигляді входить до колекції Музею освіти Прикарпаття (м.Івано-Франківськ). У ній автор описує численні випадки переведення з одного місця праці на інше через написання сатиричних творів

із життя тогочасного вчителства, а також складне матеріальне становище, зумовлене тривалим недопущенням до посади після окупації Галичини Польщею. В.Хронович згадує також про одну трагікомічну ситуацію зі свого літературного життя, коли через високу інфляцію, гонорару, одержаного за книжку “Про лиса Панаса і його жінку Мотрю”, ледве вистачило на купівлю літніх панчіх для дружини²⁰.

Не залишилися поза увагою В.Хроновича й обставини сімейного побуту. Зокрема, він підкреслив, що основною причиною родинних суперечок були розходження на національному ґрунті та питання щодо виховання дітей. З цього приводу автор писав: “Вона (дружина – О. Б.) тягнула їх у свій бік, я у свій і ніколи з ними по-польськи не говорив, що її невимовно сердило”²¹.

Згадки про побут активістів кооперативного руху та медичних працівників здебільшого незначні за обсягом. З цієї точки зору цінними є спогади кооператора І.Фура, де показано процес формування нового типу інтелігенції – працівника економічної сфери, який, крім виконання суто фахових обов’язків, активно долучається до всіх ділянок громадського життя на провінції. До того ж автор висвітлив окремі аспекти життя сільського лікаря, наголосив на його позитивному впливі на поліпшення харчування і санітарно-гігієнічного стану помешкань селян²².

Аналізуючи мемуарні джерела, не можна обминути увагою і спогади про Василя Стефаника його рідних та друзів²³. Наприклад, із них довідуємося про деталі повсякденного побуту письменника, особливості його громадської діяльності, а також обставини написання творів, що пізніше ввійшли до скарбниці вітчизняної літератури.

Серед джерел мемуарного характеру окреме місце займають художні автобіографії, написані у вигляді літературного твору, але зі збереженням достовірності викладу історичного матеріалу. До категорії таких джерел можна віднести повісті Ольги Дучимінської, Уляни Кравченко та Богдана Лепкого²⁴.

У творі “Казка мойого життя” Б.Лепкого відтворено духовну атмосферу галицької священної родини як осередку зібрання інтелігенції і розвитку національного життя краю. Особливо детально письменник змалював специфіку відзначення сімейних свят, Різдва та Великодня. Значну частину твору він відвів добродійній діяльності матері, а також відносинам батька із населенням, його участі у громадському житті парафії, ролі у культурно-освітньому й економічному піднесенні провінції²⁵.

Особливості праці сільського педагога розкрито у “Спогадах учительки” Уляни Кравченко. У творі, який об’єднує два нариси під назвами “Перший рік практики” та “Із записок учительки”, передано умови життя письменниці спершу в повітовому центрі Бібрка, а невдовзі у с. Стоки цього ж повіту, де вона змушена була проживати у непристосованому помешканні без жодних засобів для існування²⁶.

Труднощі перших років вчителювання показані в автобіографічній повісті О.Дучимінської “Весняні дні”. Порівняно із попередніми нарисами, в яких основну увагу звернено на духовні переживання авторки, тут більше місця відведено опису

* Детальніше див.: Баран О. Культура і побут сільського духовенства на сторінках “Казки мойого життя” Б.Лепкого // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: Матеріали міжнародної наукової конференції, Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р. / За ред. М.Ткачука, Н.Білик. – Тернопіль, 2007. – С. 313–318.

власне побуту вчительки, її відносинам із селянами і місцевими інтелігентами в особі священика та його дружини. Враховуючи великий досвід громадської роботи, О.Дучимінська визначила обов'язки сільської інтелігенції. Вона стверджувала: “Вчителі завжди і всюди являлися апостолами. Бо й справді, хто мав виховати народ, як не ми! Ми – сільські інтелігенти, не міські”²⁷.

Відносно невелику групу джерел складають спогади діячів національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст., а саме: С.Галамая, О.Горбача, В.Макара²⁸. Вони фрагментарно відображають участь сільської інтелігенції у громадському житті села 20–30-х років ХХ ст. і в процесі виховання національно свідомої молоді.

Мемуарні збірники окремих земель на зразок “Альманах Станиславівської землі”, “Городенщина: Історично-мемуарний збірник”, “Золочівщина: її минуле і сучасне”, доповнюють вищепроаналізовані джерела²⁹. Однак попри це, матеріали, вміщені у названих виданнях, мають здебільшого однотипний характер і зводяться до констатації факту участі окремих представників інтелігенції у різних національних інституціях. Натомість у них практично відсутня конкретна інформація стосовно побуту освіченої верстви на селі.

У схожому руслі написані спогади о. М.Ріпецького “Спогади про село Угринів Сокальського повіту та про угринівських діячів”, хоча, на відміну від вищеназваних збірників, тут значно більше уваги звернено на повсякденне життя сільської інтелігенції³⁰. Зокрема, детально розкрито роль місцевих священиків та вчителів у процесі раціоналізації селянських господарств, популяризації садівництва, городництва та пасічництва.

Таким чином, у мемуарах, як правило, основна увага відводиться повсякденному побуту людей, міжособистісним взаєминам, що рідко коли представлене у джерелах іншого типу, наприклад, матеріалах офіційного характеру. Не є винятком у цьому плані й спогади та автобіографії, присвячені побуту української сільської інтелігенції у Галичині. У них детально відтворено матеріальне становище та соціальний статус представників цієї верстви, особливості громадської діяльності. Багато місця на сторінках цих видань відведено родинному побуту та способам проведення дозвілля, що значно посилює їхню роль при вивченні духовної культури інтелігенції.

¹ *Нигрицький Л.* Передмова [до Бояринич В. Бої за місто Лева (кривавий шлях: спогад)] // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 1. – С. 2.

² *Шталов Д.* Істочники личного происхождения (методика изучения и публикации). Учебное пособие. – Екатеринбург, 2006 // www.hist.usu.ru/public2/my_img/6801.doc.

³ *Барвінський О.* Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Грич. – Київ, 2004.

⁴ *Вахнянин А.* Спомини з життя (Посмертне видане). – Львів, 1908.

⁵ *Заклинський О.* Записки пароха Старих Богородчан. – Торонто, 1960.

⁶ *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя. – Ч. II. (1890–1897). – Львів, 1935.

⁷ *Стрільбицький Н.* Дім галицько-руського священика в I. половині минувшого століття // Нива. – 1908. – Ч. 4. – С. 115–121.

⁸ *Пристай О.* З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: У 4 томах. – Львів; Нью-Йорк, 1935. – Т. II.

⁹ Там само. – С. 56.

- ¹⁰ *Тарнавський Ф.* Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя. – Торонто, 1981. – С. 159.
- ¹¹ Там само. – С. 161.
- ¹² *Войнаровський Т.* Спогади з мого життя // Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. – С. 11–75; *Олійник П.* Зошити. – Київ, 1995; Крип'якевич І. Спогади // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я.Ісаєвич, упоряд. Ф.Стеблій. – Львів, 2001. – С. 77–140; *Куницький Л.* Спогади молодих літ та заслання. Вид. 2-ге, доп. – Львів, 2003; *Лугова Л.* Стежками минулого (Спогади). – Буенос-Айрес, 1984; *Соневиський М.* Спогади старого педагога. – Львів, 2001; *Тарнавський М.* Спогади. – Львів, 1992; *Шухевич С.* Моє життя: Спогади. – Лондон, 1991; *Дольницький О.* Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. – Львів, 2004.
- ¹³ *Шухевич С.* Вказ. праця.
- ¹⁴ Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаніка (відділ рукописів) (далі – ЛНБ НАН України). – Ф. 175. – Спр. 32. – П. 1. – Арк. 1–87; ЛНБ НАН України (відділ рукописів). – Ф. 175. – Спр. 32, П. 2. – Арк. 1–11; ЛНБ НАН України (відділ рукописів). – Ф. 175. – Спр. 32. – П. 3. – Арк. 1–4.
- ¹⁵ ЛНБ НАН України (відділ рукописів). – Ф. 175. – Спр. 32. – П. 2. – Арк. 8–10 зв.
- ¹⁶ *Блажкевич І.* Спогади // Дзвін. – 1991. – № 5. – С. 117–129; № 6. – С. 136–147.
- ¹⁷ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. Р–3205, Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1–6.
- ¹⁸ ДАТО. – Ф. Р–3205. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–4; ДАТО. – Ф. Р–3205. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1–23.
- ¹⁹ ЛНБ НАН України (відділ рукописів). – Ф. 243. – Спр. 2. – Арк. 1–51.
- ²⁰ Музей освіти Прикарпаття. – Інв. № 21. – Арк. 4.
- ²¹ Там само. – Арк. 8.
- ²² *Фур І.* Ременів, село моєї молодості і праці: Спомини. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991.
- ²³ Василь Стефанік у критиці і спогадах: статті, висловлювання, мемуари. – Київ, 1970.
- ²⁴ *Дучимінська О.* Весняні дні // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів, 1992. – С. 152–218; *Кравченко У.* Спогади учительки. – Коломия, 1936; *Лепкий Б.* Казка мого життя. – 2-ге вид., випр. і доп. – Івано-Франківськ, 1999.
- ²⁵ *Лепкий Б.* Вказ. праця.
- ²⁶ *Кравченко У.* Вказ. праця. – С. 299–309.
- ²⁷ *Дучимінська О.* Вказ. праця. – С. 194.
- ²⁸ *Макар В.* Спомини та роздуми. Зібрання творів у чотирьох томах. – Т. 1. Від Бистриці до Бугу (1911–1929). – Торонто; Київ, 2001; *Галамай С.* У боротьбі за Українську державу. Спогади. – Львів, 2003; *Горбач О.* Шлях зі Сходу на Захід. Спогади / Упоряд. Анна-Галя Горбач, Ярослава Закревська. – Львів, 1998.
- ²⁹ Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – Т. 1; *Городенщина:* Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978; *Золочівщина:* її минуле і сучасне. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982.
- ³⁰ *Ріпецький М.* Спогади про село Угринів Сокальського повіту та про угринівських діячів // Богословія. – 1968. – Кн. 1–4. – С. 200–248.